Direcció:
Lola Badia, Eulàlia Duran, Joaquim Molas

Coordinació:
Rosa Cabré

Identitat i territori

Textos geogràfics del Renaixement

a cura d'Agustí Alcoberro

Departament de Filologia Catalana. Secció de Literatura de la Universitat de Barcelona / Eumo Editorial

Biblioteca de la Universitat de Vic. Dades CIP:

Identitat i territori : textos geogràfics del Renaixement / a cura d'Agustí Alcoberro

p. ; cm. – (Escolis ; 7)

Bibliografia
ISBN 84-7602-845-8

I. Alcoberro i Pericay, Agustí II. Col·lecció 1. Catalunya – Geografia – S. XV/XVII 2. Reculls d'escrits
914.671 "14/16"

Amb la col·laboració del Comissionat per a Universitats i Recerca, del Departament de Cultura i del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya

Eumo 1979 1999 Editorial 20 ANYS

Maquetació: Victòria López
Disseny de la coberta: Eumogràfic

© de la introducció i les notes: Agustí Alcoberro
© d'aquesta edició:
Departament de Filologia Catalana: Secció Literatura. Universitat de Barcelona
Eumo Editorial. Carrer de Miramarges, 4. 08500 Vic
Tel. 93 889 28 18 - Fax 93 889 35 41
—Eumo és l'editorial de la Universitat de Vic—

Primera edició: març de 2000

Imprès a Romanyà/Valls. Carrer Verdaguer, 1. 08786 Capellades

Dipòsit Legal: B-19.507-2000
ISBN: 84-7602-845-8

«Descripció» i «percepció» del territori de la societat en el Renaixement català

A la ratlla del 1600 s'escriuen, a Catalunya, al regne de València i a l'illa de Mallorca, diverses descripcions del país que sorprenen per la maduresa metodològica i pel gran nombre de dades que forneixen, fins avui insuficientment utilitzades pels historiadors.

Aquell any, el jesuïta reusenc Pere Gil enllestia el *Libre primer de la Història Cathalana en lo qual se tracta de història o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cathaluña.*[1] Uns anys abans (el 1595, pel que fa a la primigènia versió catalana), el polifacètic sacerdot Joan Binimelis (metge, matemàtic, astrònom, cartògraf i historiador) redactava la *Història General del regne de Mallorca.*[2] Poc després, el 1610, sortia de la impremta el primer volum de la *Década primera de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia,* del sacerdot Gaspar Escolano, que acabava de ser nomenat cronista del regne.[3]

Aquestes tres obres comparteixen diversos trets, a més de la condició eclesiàstica dels autors. D'una banda, presenten descripcions generals dels respectius regnes, acompanyades de retrats més detallats de les diverses regions naturals; han de ser considerades, doncs,

1. Editat modernament: Josep Iglésies (1949). El «Libre segon...», de temàtica històrica, i alguns apunts per a la realització del llibre tercer, d'història eclesiàstica, es conserven a la Biblioteca del Seminari de Barcelona, ms. 112.

2. Alguns fragments de la versió catalana es conserven al Ms. Martorell (Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 18.394). La versió castellana va ser ser editada amb un rigor escàs: Joan Binimelis (1927).

3. Va ser editada en dos volums, cada un dels quals es componia de cinc llibres, a València, 1610-1611. Una edició facsímil: Gaspar Escolano (1972). El projecte del cronista era completar-la amb una «Segona Dècada», que mai no va arribar a ser redactada.

IX. La gent

41. Complexió i salut dels habitants de Mallorca*

Joan Binimelis

Y venint més particular, y segons diu Hipòcrates en un llibre que intitulà *De vere aquis et locis,*[1] ésser de molta importància saber y antendre la naturalasa de la regió y terra que habítan los hòmens pux que de aquí se atança de quina condició y naturalasa són los abitadors de aquella y quina sia la estatura, grandesa y qualitat de aquells, la gentilasa y gallardia, y particularment la dixteritat de ingeni y agilitat del cos. Y no sols dels hòmens, però encara de las plantes, abras, animals irracionals y qualsevols cosas naturals que en ella produhexen, y tot se conté perquè los qui viuhen en ella púgan conservar la llur salut y vida hi·s púgan deffençar de las particulars malaltias, a las quals estan subjectes per los influxos çelestes y causas ya ditas. Per ço no serà del tot cosa fora nostro propòsit declarar assí qual sia la naturalase de esta illa de Mallorca.

Sentèntia comuna y universal és entre los metjas que la naturalasa de totas las cosas és lo temperament que resulta de la mixtió de los quatre primers principis, los quals si estan mesclats ab igual portió, de manera que no vença un a l'altre fan y constituexan un temperament que·s diu *ad pondus,* lo qual se aparta igualment dels extrems; però si vènsan uns y altres són vensuts, aleshores resulta un altre temperament, el qual anomenam *ad justiciam,* que dóna naturalasa a cade u segons las accions que ha de exercitar y se inclina més a de aquell extrem qui à lo domini. Y perquè en vuyt maneras poden te-

* Joan BINIMELIS. *Història General del Regne de Mallorca.* 1595, llibre primer, capítol cinquè. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 18.394, f. 15v-16v.

1. *Aires, aigües, llocs,* d'Hipòcrates (Cos, Dodecanès, 460 aC - Làrissa, ?). Tot el text és influït per la doctrina ambientalista defensada per aquest autor i per altres posteriors, com Galè. Sobre la influència hipocràtica i galènica en Binimelis, vegeu Antonio Contreras Mas (1993).

nir aquests principis superioritat los uns als altres, vuyt se tròban ésser estos temperaments, quatre simples, quan un sol principi és superior a los altres, del qual se pren demostració, y són estas: calent, fret, humit y sech. Però estas duren molt poch y ténan poca persistèntia, perquè aquí matex dins breu temps se ajúntan la sequedat en la calor y la humitat ab la fredor. Y quant dos principis vènçan se fan altres quatre temperaments: calent y sech, fret y humit,... Aquestas són la causa en qualsevol mixtió y compost de totas las actions de la salut y vida dels animals, y finalment la natura de totas las cosas. De manera que quant en una mixtió ayha major portió de calor, diem que·l seu temperament és càlido, y fret quant la fredor és major; y axí mateix se ha de entendre de l[e]s altres qualitats. De axí és que la regió de Flandes y Frància és freda y humida, per dominar més en ella y prevalèxer la fredor y humididad a les altres qualitats; Itàlia, humida; Españe, seca; y Àffrica, calenta y seca.

Y axí perquè en Mallorca estiga y molesta molts anys lo calor, dilaten-se, segons vehem ab la experièntia, çerca de vuyt mesos des de el principi de mars fins als últims dies de octubre, per ço havem de concedir que és calenta. Però pençant ab més fina valença y explicant més en si el fi esta doctrina, goso yo dir y determinar que Mallorca en las qualitats actives té gran inequalitat, perquè en qualsevol temps en ella en un matex dia [tenen] fret y calor los habitadors en ella, de tal manera que réstan engañats en lo ivern quant se arropen y en estiu quant vèstan de primas robas y sensillas. Però en las qualitats passivas és molt seca. De hont se seguex que los hòmens de Mallorca són molt colèrichs y biliosos, de mediocra estatura, de pocas carns, de color cetrí, àgils y de bon ingeni. Y las carns, animals volàtils, fruytas y qualsevol cosa de menjar és de molt gran gust y sabor.

És terra poch subjecta a malaltias y prou sana. Raríssimes vegades és infestade de pesta. Però, ab tot sia axí veritat, és també molestade de algunes malaltias, las quals *ut reque populariter gressantur*, com són las febres tercianes,[2] per ser los mallorquins de son natural colèrichs y calents del fetja, y perquè accidentalment ténan los ventras molt humits per ser bevedors de molta aygua, pensant per esta via mitigar y corregir lo gran calor del fetja y ayha en ells gran humor pituitós; de aquí es trau que las terçianes són natas, y ab molta facilitat se fan dobles per la abundàntia y multitud de estas dos humors.

També són los èthics[3] malaltia familiar de Mallorca, y sol matar molta gent per la putrefactió que se engendra de las cruditats que ténan los cossos mallorquins per rahó de la depravada y mala contractió del ventrell, que·s causa molt a menut per tenir los ventrells descarnats y sens grassura, que cal naturalesa separar circa del ventrell par a ajudar a la digestió. Y no és maravalla, puis viuhen en regió calenta y seca, de assí és que los pingües y gràciles solen fer millor contractió en lo ventrell que los magres y de pocas carns.

2. Febre terçana: febre intermitent que es repeteix cada tres dies.

3. Etiquesa o etiguesa: febre lenta que consumeix el cos; especialment febre tuberculosa, tisi.

*42. Caràcter dels habitants de Catalunya**

Pere Gil

Són los cathalans ordinàriament, conforme parer de doctes y experts metges, de complexió melancòlica. Però la melancolia d'ells no és immoderada ni excessiva extraordinàriament. Com se veu a la experiència, que són molt poques las frenesias y pochs los frenètichs y orats o maniàtichs que y ha en Cathaluña, y pochs los que sían notablement escrupulosos de son natural, o temerosos [en] comparació de algunas altras províncias. Sinó que és la melancolia, que encara que predomine algun poc, però és regulada y moderada, y ayxí fàcilment se pot vèncer y moderar. També són molts dels cathalans de complexió colèrica y sanguínea, la qual és la millor quant és ben moderada. No abúndan regularment los cathalans de sang immoderada, y ayxí no són molts los que escupen sanch, com en algunas parts de Itàlia y França, ni se usa tant lo sagnar en las malaltias de Cathaluña com se usa en València.

La statura dels cathalans no és ordinàriament alta com dels flamenchs, ni tampoc bayxa en demasia, sinó mediana, com solen ser los hòmens casi en tota España. No són ordinàriament hòmens grossos ny de moltas carns, ni de carns mollas, com són los flegmàtichs y sanguíneos; mes són flachs o de medianas carns y són nerviosos y reforçats. Lo color no és blanquíssim, com sol ser dels flamenchs, tudescos y inglesos, sinó blanch en mediania, com sol ser per la major part en la gent española. De ordinari, en Cathaluña los rostros segons las fisiognomias solen ser bons y ben agestats. Los cabells, ordinàriament, són o negres o castanys; molts tenen també los cabells

* Pere GIL. *Libre primer de la Història Cathalana en lo qual se tracta de història o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cathalunya.* 1600, capítol XXIII. Edició de Josep Iglésies (1949, 270-275).

rossos o roigs, però molts més són sens comparació los que·ls tenen negres o castanys.

Són los cathalans de temperament y complexió fort; y ayxí solen ser los cathalans robustos, forts, valerosos, acostumats a patir treballs; no effeminats ni delicats y regalats, sinó valents per a patir adversitats y treballs y per a defensar-se dels invasors y per acometre als enemichs. Veritat és que ja en las parts marítimas, specialment en Perpinyà, Barcelona, Tarragona, Tortosa y Leyda és entrat tant lo oci y regalo en ben menjar y vestir, que ja en estas parts alguns perden de son valor, y lo perdran molt més si no·s reforman en la gola, vanitat en lo vestir y ociositat, y si no·s dónan a la convenient y prudent sobrietat y abstinència, modèstia en vestir y regalo corporal y exercici militar o altre treball moderat y ordinari ab lo qual fújan la ociositat. Però generalment, com està dit, los cathalans són forts, robustos y que tenen forças y ànimo per patir y passar treballs. De hont se segueyx que pròvan bé en los officis treballosos y en los camins per mar y per terra y en la art de navegar per mar y en la guerra y en las religions aspres y penitents y en cosas semblants en las quals y ha dificultats y treballs.

No són los cathalans segons sa complexió extraordinàriament sensuals y carnals, antes conforme ella poden fàcilment guardà la castedat. Y ayxí per la divina misericòrdia no se úsan ni menys se senten ni entenen en Cathaluña las carnalitats y deshonestedats que de algunas altres províncias se entenen. Y ayxí los ecclesiàstichs y religiosos en Cathaluña guàrdan ab perfectió lo vot de la castedat, y los casats la castedat conjugal, y los demés viuen castament. Y encara que en tots estaments se troben hòmens mals y deshonests, però generalment parlant y comparant Cathaluña ab algunas altras províncias, se conserva en Cathaluña honestedat y castedat. Lo qual, si bé se funda en complexions y en diligències humanas y en fugir las ocasions no sols pròximas però remotas y en pèndrer los medis convenients per alcançar y conservar lo do de la castedat, però realment no se ha de atribuyr tant a la indústria humana quant a la misericòrdia divina. Y ayxí a Déu nostre senyor se deu la glòria y alabança del do de la castedat, y no a la nació cathalana.

Té la nació cathalana enteniments e ingenis aptíssims per a apèndrer totas maneras, no sols de arts mecànichas (perquè se tròban en Cathaluña excel·lents architectos, fusters, mestres de fer naus y galeras, vidriers, pintors, esculptors, perayres, ferrers y daguers y de tots altres gèneros de officials mecànichs), però encara y ha en Cathaluña excel·lents ingenis per a alcançar totas maneras de sciències. Y sent un principat com és no molt gran, té quatre universitats y estudis generals, és a saber: la universitat de Leyda, en la qual estudían més de sis-cents estudiants; la de Barcelona, en la qual són ensenyats nou-cents o mil estudiants; la de Perpinyà, en la qual estudían quatre-cents estudiants; y la de Tarragona, en la qual ouen dos-cents estudiants, pochs més o manco; sens altres estudis particulars de grammàtica, los quals són casi en totas las ciutats y vilas grans de Cathaluña. Y són estats en los añys passats y són al present hòmens y doctors doctíssims en totas facultats, és a saber, en la philosophia y arts liberals, en medicina, en dret sivil y canònich y en la santa theologia, com en lo llibre tercer se mostrarà.[1]

Són los cathalans naturalment gent pròvida y que tenen gran compte y cuydado del temps esdevenidor, procurant a imitació de las formigas de recollir las cosas necessàrias en lo estiu per a què no·ls falte en lo invern. D'esta natural providència y solicitut de l'esdevenidor proceeyx que, ordinàriament, tenen cuydado de comprar las cosas necessàrias per a sas casas en los temps còmmodos, y las tenen de tot molt proveïdas; y no còmpran las cosas en menut sinó en gros, perquè ayxí las tenen bonas y molt baratas y las casas réstan molt ben proveydas; exceptan-se de assò los pobres, los quals conforme sa pobresa també se proveeyxen del modo millor que poden.

De la mateyxa natural providència proceeyx que són los cathalans aptes per a govern, perquè úsan de molta prudència en pèndrer y do-

1. El llibre tercer de la *Història Catalana*, de Pere Gil, havia de constituir una història eclesiàstica del Principat. L'autor ens ha deixat una *Vida dels sants de Cathaluña, que foren naturals o visqueren o moriren en ella o les relíquies principals dels quals se tróban en Cathaluña, extensament referida*, no publicada fins avui (Ms. 112 de la Biblioteca del Seminari de Barcelona).

nar consell, tenint compte en les cosas passadas, presents y venidoras; úsan de flegma en las determinacions y en los manaments antes de fer-los, mirant primer en totas las circumstàncias; y ayxí guàrdan gran judici en tots los proceÿments y, tenint madur judici, llavors mànan y executan. En la execució són promptes, constants y efficaces, guardant sempre dictamen de recta y circumspecta rahó y prudència.

De ser los cathalans naturalment pròvidos, succeeyx ser molt aptes per a negociar, mercadejar; y ayxí sempre se són trobats y al present se tròban molts cathalans mercaders y negociants. Y no sols són aptes per a dita art de mercancia, però [han redactat] y fetas ya de temps antich moltas lleys y constitucions en negocis y mercancias, tant per mar com per terra, en nòlits de naus, galeras y altres veyxells, en naufragis, robos, cativeris y acasos occorrents per mar o per terra, y en totas las altras cosas tocant directament o concernents a mercaderias. Las quals leys se nomènan Capitols de Consolat;[2] y són estas leys tan bonas y ab tanta prudència fetas que són admesas, rebudas y usadas per totas las nacions del mar Mediterràneo y oceano, tant gent infiels com christianas a notícia de las quals són arribadas, com se dirà extensament en lo llibre segon.[3]

Y per ser com està dit los cathalans aptes per a la art de negociar y ser pròvidos y negociants, de aquí se segueyx que alguns, los quals tenen demasiat amor a las riquezas y béns temporals, són tan pròvidos que excedeyxen notablement y en si mateyxos, ço és, en son víurer y vestir són coquins[4] y miserables; en los amichs y parents, escassos; en los pobres y llochs pios, poch lliberals; en lo negociar, a molts pesats, volent si poguessen partir lo cabell y la puguesa,[5] volent sempre y desitjan immoderadament guanyar, y entristint-se notablement quant los succeeyxen encontres y perden; y volen moltes vegades tant assegurar ses coses y mesquinejar en las mercaderias y volerne lo derrer diner, que perden en ellas, o no guànyan tant com guanyarían si despedissen las mercaderias en temps expedient y se acontentassen de una ganància moderada.

Volent un pintor de una tela declarar la natural inclinació de las tres nacions, ço és, valenciana, aragonesa y cathalana, pinta en una tela tres hòmens: un home valencià, vestit de seda, ab ramallet en la mà, que l'olorava; altre, aragonès, vestit de contray,[6] los dits posats en lo front y lo cap ficat en terra, com qui porfiava; y lo tercer, cathalà, vestit de pardo, ab la mà estreta, y ab la dreta señalava en lo dit una puguesa que estava en terra, y un títol que deya: «guarda la puguesa.» Significant que lo valencià és delicat y fàcil; lo aragonès, toçudo; y lo cathalà, escàs y cubdiciós. Lo qual no és universalment de tots, sinó de aquells los quals en la inclinació excedeyxen y no moderan las passions desordenadas.

Tenen los cathalans altra inclinació natural, y és ser ferms y tenaços y no mudables en ses coses, govèrnan-se molt per llurs lleys y usos y privilegis, tant temporals com spirituals, ab molta difficultat se apàrtan. De aquí proceeyx que guàrdan los usatges, las constitucions y los privilegis ab tota la valor que poden, usant, emperò, la hidalguia y molta mesura y molt bon terme y respecte y reverència quals convé ab los mejors y encara en sos iguals. De aquí proceeyx que en lo que toca a la fe cathòlica y religió christiana són tan ferms y tan enemichs de las novas invencions dels infels y heretges que, havent tants anys com ha que tenen per espay casi quaranta leguas[7] veÿns als heretges de França,[8] may la heretgia és entrada en Cathaluña, ni s'és trobat algun cathalà que·s sia fet heretge. La qual firmesa y constància en la fe y religió christiana, que se funda en la naturale-

2. Vegeu la nota 2 del text n. 37, p. 180.
3. Vegeu la nota 1 del text n. 37, p. 180.
4. *Coquins*: avars.
5. *Puguesa*: llegiu «pugesa», moneda de poquíssim valor, equivalent a un quart de diner, procedent del migdia de França i encunyada a Catalunya des del segle XIII fins al XVI.
6. *Contray*: tela feta a imitació de l'estil de Courtrai, amb la qual es feien, per exemple, les gramalles dels consellers.
7. Vegeu la nota 20 del text n. 1, p. 39.
8. L'autor es refereix al hugonots, o calvinistes francesos, que eren particularment nombrosos en algunes regions d'Occitània. Com altres coetanis, Gil generalitza i estén la condició d'heretge al conjunt del poble francès.

za, però, no·s deu attribuir tant a la inclinació natural e indústria humana, quant a la gràcia sobrenatural y misericòrdia divina, y per ço a Déu principalment, y no a la nació cathalana, se ha de dar esta alabança.

Són ayxí mateix los cathalans en la yra y còlera forts y durables. Si prenen un home de tema, apenas després y ha remey que li tíngan bona voluntat y que·ls acontente. De hont se segueyx que en los odis són tenaces y alguns són venjatius; y per ço antigament y havia tants desafius y bàndols, odis y rancors en Cathaluña, los quals ya al present, gràcias al Senyor, per la divina misericòrdia se va moderant y faltant, y són més benignes y manços que no éran, y perdónan més fàcilment las injúrias que no perdonàvan. Una cosa en sos odis han tinguda sempre y tenen bona, y és que no són traÿdors ni a traÿció se vènjan de sos enemichs, sinó palesament se vènjan; y si una vegada estan posats en trevas ho amistats, ho han donada la paraula de usar de amistat, són hidalgos, faels y lleals en lo que han promès. També, encara que antigament y al present se hàjan vistas enemistats y bàndols y venjanças, però no són estats ni són los cathalans cruels ab los enemichs, sinó que úsan de sa venjança sens usar més crueltat. Però, com està dit, ja estas cosas per la divina misericòrdia se van remediant en Cathaluñya.[9]

Finalment, són los cathalans pios y devots, molt donats tots a las cosas de la fe cathòlica y religió christiana, y culto exterior y reverència y devoció al santíssim sacrifici de la missa, als sants sacraments, als officis sagrats de la Iglésia, a la reverència y devoció dels temples, ymatges y llochs pios, a la estima y reverència a las religions y personas ecclesiàsticas y religiosas. Y ayxí se fan molts cathalans religiosos y sacerdots, y tant per tant no y ha regne en España ni Itàlia ni França que, tenint igual número de casas com té Cathaluña, tinga tants religiosos capellans com ella.

9. Per a Pere Gil, com per a altres autors coetanis, les bandositats eren un fenomen en davallada, tot i que el bandolerisme va assolir les màximes cotes en el primer terç del segle XVII.

*43. Caràcter dels habitants de València**

Gaspar Escolano

Baxando ya al signo y planeta predominantes en esta ciudad y a las inclinaciones generales de los valencianos, es dotrina común que el signo que señorea en ella es el de Escorpión, y el planeta Marte, en oposición del signo de Tauro y planeta Venus. De donde les viene a los valencianos naturales (d'estos hablo, que la turbamulta de forasteros naturalizados va por otro camino) ser naturalmente generosos, fuertes de coraçón, animosos, ayrados, ardientes, executivos, promptos, intrépidos y acometedores de empressas por arduas y peligrosas que sean. Que parece hablava con ellos el poeta Tibullo[1] quando llamó audaces a los españoles, pues lo son sobre todos los valencianos. Assimesmo, son inclinados a vengança de agravios y poco sufridores de injurias, según lo escrive Cypriano Levicio,[2] y llevan mal la buena andança del otro, pero en viéndole cahido le acuden con suma nobleza y compassión. No tiene nación el mundo de mayor coraje y execución ni que menos sepa qué cosa es temer, porque, con ser su condición y trato de açúcar, les ha dado naturaleza de azero el coraçón. Con ninguna de las provincias de España viene más quadrado lo que dixo Ateneo[3] hablando de los españoles que con la de Valencia: que ni el mucho regalo de su tierra ni la gala de sus vestidos ni otra blandura en el bivir les embotava el valor de sus coraçones pa-

* Gaspar ESCOLANO. *Década primera de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia.* València, 1610, llibre quart, capítol XXII. Edició facsímil: València, 1972, II, p. 861-866.

1. Tibul (Palestrina, v. 50 - v. 19aC), poeta elegíac llatí.

2. Cebrià (Cartago, v. 205 - 258), bisbe de Cartago (249-258), teòleg i escriptor llatí. Se'n conserven tretze tractats i seixanta-cinc epístoles.

3. Ateneu (Nàucratis, Egipte, segles II-III), erudit en llengua grega, va escriure *El banquet dels savis*, obra de caràcter enciclopèdic redactada en forma dialogada.

ra la guerra. Porque, mezclando los valencianos la saturnina melancolía de sus progenitores y vezinos los catalanes con lo dulze del país de que gozan, vienen a quedar con una alegre y marcial naturaleza. De forma que, como una espada de fino azero se encierra en una vayna de terciopelo blando y sacada d'ella lastima y mata, assí el coraçón animoso d'esta nación se cubre de un cuerpo regalado, hecho de tal temple que, en echando mano al coraçón, exceden en furia y ánimo a los mesmos leones. Esto entiendo dezir de los criados en el regalo de la ciudad, que los que biven en los pueblos de la serranía y en lo fragoso del reyno el coraçón y pellejo tienen de un mesmo color.

De haverles conocido el valor a todos, dieron a la ciudad metropolitana el nombre de Valencia, o valentía, sus fundadores; y el rey don Jayme,[4] con los que reynaron después, la libertad de los desafíos, como se dexa ver en el Libro de los Fueros.[5] Porque siendo como son los naturales d'esta ciudad impacientíssimos de agravios, tuvieron los reyes por medicina de aquella cólera, para evitar mayores daños, dexarlos desfogar por la chimenea del desafío. Pero el santo Concilio de Trento generalmente los prohibió con graves censuras en toda la Christiandad, por peste y carcoma de las repúblicas.[6] De la nuestra sabemos que desde la conquista hasta el día de dicha prohibición, ella y todo su reyno andava en perpetuas rebueltas y dissensiones de vandosidades fomentadas y nacidas de los desafíos, y huvo alguna que duró por más de docientos años; en que assí en batallas campales que se dieron las parcialidades, como en las particulares, se halla por cuenta haver muerto diez mil personas arriba. Y lo que más era de llorar: que en tanto que duraron estos desafíos y vandos, las villas se robavan, los pueblos assolavan, las haziendas se consumían, la justicia era hollada, la tierra rebuelta y abierta la puerta a mil desconciertos y delictos. Agora, después que se anatemizaron los desafiantes y desafíos, amanece alguno muerto a manos de sus enemigos a trascantón, de quando en quando (mancha que sola ella puede añublar el claro sol d'esta nobilíssima ciudad), pero por uno que perece, con sossiego general de la comunidad, morian entonces a centenares, con desassossiego y ruyna de la república.[7]

Críase este coraje con los valencianos desde su niñez. Porque apenas tienen brío para mandar el braço y rebolver una honda, quando por los veranos se salen a la vega del río, y hechos dos parcialidades contrarias en forma de esquadrones, con sus vanderas y oficiales de guerra, escaramuçan con las hondas y piedras secas los unos contra los otros, saliendo el pueblo a ser juez de sus animosos coraçones como si fueran de exércitos enemigos. Allí se vee el acometerse sin embargo de una carga de piedras que se dan, que pusiera espanto en pechos de hombres criados en la mesma guerra; allí, el pelear por ganarle y otros peligros militares con que se enseñan a perder el miedo a las armas y se les tornan los coraçones de azero. Pero los regidores, visto que de píos y dulces se hazen crueles y despiadados, algunas vezes de que los veen salir de madre lo impiden y persiguen con rigor.

Moçuelos de quinze y deziseys años ciñen espada y tiran con maestría un arcabuz, exercitándose en ambas cosas como si siguieran la guerra. Para tirar de puntería tiene la ciudad señalado puesto y precios para el que tirare mejor. Y desde el año mil trecientos noventa y siete començó a usarse que, repartido el pueblo en compañías, saliessen por orden los domingos a tirar al blanco; y se assignaron tres copas de plata, pagadas del thesoro común, para los tres mayores punteros y certeros. Con esto y su inclinación natural, están tan curtidos en la militar disciplina que más parece la ciudad una de las de Flandes, donde hierve la guerra y se crían los atrevidos soldados, que no ciudad de la pacífica España.

4. Vegeu la nota 2 del text n. 34, p. 167.

5. La primera compilació general dels *Furs de València*, en versió oficial catalana, va ser feta el 1261. La primera edició en català va ser impresa a València el 1482. La segona edició, de caràcter oficial, va ser impresa el 1547-48.

6. La prohibició dels duels per part del Concili de Trento s'emmarca en un programa molt ambiciós, de caire moralitzador. El concili (1545-1563) va aprovar les bases teològiques i doctrinals de la Contrareforma, o Reforma catòlica.

7. Per a Escolano, com per a Pere Gil en el cas de Catalunya (text n. 42), el bandolerisme era un fenomen en davallada al País Valencià a començament del segle XVII.

Del mismo signo y planeta predominantes en ella y de sus opósitos les viene a sus hijos el ser francos y liberales, apazibles y alegres de condición, conversables, amigos de sus amigos, políticos, cortesanos, de claros y trascendientes juyzios y sobre todo estremados en la limpieza de su comer y vestir. Su natural liberalidad es tan excessiva que, por despuntar en pródigos, ha tenido necessidad el Consejo de acudir con varios decretos a reprimirla.

En el año mil trecientos setenta y dos, por el desorden de las estrenas que en competencia davan los padrinos a sus ahijados en el baptismo, se hizo establecimiento que no pudiessen passar de medio florín. En el año mil trecientos ochenta y dos se mandó que, sin excepción de persona y condición, nadie vistiesse paño de oro ni plata, quitado acetoni de la Romania;[8] también que en ningún vestido ni calças se echassen perlas, piedras preciosas, pasamanes, bordados ni otra guarnición de oro o plata, sino sólo pasamanes y trenças de seda; otra tanta tassa se puso en todo lo demás. Y porque la forma de publicar estas constituciones obligasse a mayor religión y observancia, fueron llevadas a la iglesia mayor y juraron públicamente de hazerlas guardar el bayle, a[l]motacén y otros ministros a quien tocava. Traspasó luego el año siguiente esta reformación una dama principal que heredó el atrevimiento de la madre Eva, llamada doña Blanca, muger de don Pedro Sánchez de Calatayud, y sacó a una fiesta no sé qué vestido contra orden de la pragmática, por lo qual fue castigada con la pena sin que ruegos de poderosos ni la calidad de su casa pudiessen alcançar remissión alguna.

En el año mil quatro cientos y diez se bolvió a renovar y se guardó tan inviolablemente que, haviendo el rey don Fernando el primero en el año mil quatro cientos y quinze casado a su hijo primogénito, don Alfonso, con la reyna doña Mariana, hermana del rey don Juan de Castilla,[9] y celebrándose las reales bodas en esta ciudad de Valencia, tuvieron necessidad los nobles de pedir a la ciudad por

8. *Romania*: nom amb què eren conegudes les terres de l'antic Imperi Bizantí.

9. Alfons IV, dit *el Magnànim* (1396 - Nàpols, 1458), rei de la corona d'Aragó (1418-1458) i de Nàpols (1442-1458), era fill de Ferran I d'Aragó. Casà amb

merced que en ocasión tan privilegiada dispensassen en la reforma de los trages. En nuestros tiempos, generalmente es mayor el excesso y menos la obediencia.

Quanto a los gastos de las bodas, en el año mil trecientos setenta y dos pusso el consejo tassa en la volatería. En el de mil trecientos ochenta y quatro limitó el número de los combidados, que no pudiessen exceder de diez por cada una de las partes. En el de mil quatro cientos treynta y dos estableció que nadie fuesse osado de dar ferias ni joya alguna por estrenas a la desposada y que el día de la boda solos los desposados beviessen en copa de plata. A todos estos desórdenes connaturales a la liberalidad valenciana acudían aquellos cuerdos senadores con el remedio devido. Pero como no sea possible echarle al río compuertas ni puertas al campo, assí no lo ha sido ni lo será en frenar y reprimir pechos tan de suyo pródigos en honrrarse.

La limpieza generalmente en esta ciudad es atributo y como propiedad en ella. El asseo en el vestir es notable, extraordinario el cuydado de que se sirva limpia la comida, que se guise en vasos limpios y que la mesa y ornato d'ella luzga de manera que todo parezca un espejo de cristal. Las tablas, boticas y tiendas de vianderos y de qualquier género de vendedores de cosas de comer están con tanto alivo y curiosidad que ninguna d'ellas parece tocada de manos. Señaladamente en las carnicerías, o rastro, que por maravilla se van los forasteros a vellas. De ser tan estremados en la polizía y limpieza, mandó la ciudad en el año mil trecientos ochenta y nueve que el verdugo huviesse de bivir en lo más apartado d'ella y que no pudiesse entrar en la plaça del Mercado a comprar, si no es con guantes calçados y una varilla en las manos, porque no llegasse con las suyas carniceras a la vianda.

En esta conformidad ordenaron en el de mil trecientos treynta y nueve que ningún cirujano tuviesse a la puerta de su tienda más de dos escudillas de sangre, pues bastavan essas para tablillas de su mesón; assimesmo, que no se derramassen en la calle pública, sino en

Maria de Castella (Segòvia, 1401 - València, 1458), filla d'Enric III de Castella i germana de Joan II d'aquest regne. El matrimoni se celebrà a València el 1415.

un sumidero o alvañar, por no dar en rostro a los passageros con ellas; por lo mesmo mandaron que ningún carnicero vertiesse la sangre de las reses degolladas en el suelo de la calle, sino en vasos y gamillas destinadas para aquel ministerio. Otros mil establecimientos tiene la ciudad a este propósito, que los dexo por cuitar prolixidad. Y acabaré por advertir que en el año mil quatro cientos cinqüenta y seys se hizo uno de que cada año se gasten por lo menos quinientos ducados en lo que vieren los regidores que puede la ciudad quedar más hermoseada y ennoblecida.

*44. La geografia condiciona el caràcter dels catalans**

Francesc de Gilabert

El principado de Cathaluña es tierra por la mayor parte montuosa y quebrada, pobre de ciudades populosas pero muy poblada de caserías. Confina con el mar y Francia, límites de los enemigos.

Para intelligencia d'esta definición, adviértese que naturalmente los cuerpos humanos toman de la naturaleza del territorio donde nazen y se crían; y que a medida del temperamento del cuerpo se crían las costumbres del ánimo, según opinión de Galeno[1] y otros.

Siendo assí, y siendo este territorio de Cataluña montuoso y áspero, de necessidad ha de produzir los hombres fuertes; si fuertes, animosos; si animosos, atrevidos; si atrevidos, valientes; si valientes, celosos de reputación y honra.

Ayuda a estas calidades el criarse en caserías, puestas entre bosques y breñas,[2] pues con esto no se comunican unas gentes con otras con continuación, lo que produze fiereza; gozan el ámbito de sus heredades con un absoluto dominio, lo que les haze mal sufridos; no ven agravios agenos por vivir solos, lo que causa no consolarse de los propios.

Pues para fomentar esta passión, no es de poco momento el confinar con el mar y Francia, de cuya causa es forçoso estén algo peritos en las armas, por las diversas vezes que por ocasión d'estos vezi-

* Francesc de GILABERT. «Discurso de la calidad del principado de Cataluña y inclinación de sus habitadores». Dins: *Discursos sobre la calidad del principado de Cataluña, inclinación de sus habitadores y su gobierno.* Lleida, 1616, f. 4-4v.

1. Claudi Galè (Pèrgam, v. 130 - Roma?, Pèrgam?, v. 200) va desenvolupar les doctrines ambientalistes d'Hipòcrates, especialment en les obres *De sanitate tuenda* i *Quod animi mores corporis temperamenta sequantur.* Ambdós autors van gaudir d'una gran difusió, que depassava els cercles mèdics, durant els segles XVI i XVII.

2. *Breña*: breny, garrotxa.

nos ha sido forçoso tomarlas, ocasiones bastantes para levantar un ánimo rendido, quanto más el de su naturaleza robusto.

D'estas causas vemos tan al ojo los efectos en este principado, que los naturales no pueden negarlas ni los estrangeros, advirtiéndoles, dexar de concederlas. Es uno d'ellos las bandosidades que en él de ordinario ay, efectos propios de ánimos fuertes y zeladores de su honor. Que esto sea verdad, adviértase que no ay bandosidad que no tenga sus principios en agravio personal o de cosa muy propia.

X. Una província feliç